

איכות הסביבה בתקנות הקהילות

שלמה א' גליקסברג

א. הקדמה

במסורת המשפט העברי נודעת חשיבות רבה ל"תקנות הקהילות"¹. תקנות אלו מקנות אמצעים לפתרון של בעיות מתחומים שטרם נידונו בהלכה וליישום עקרונות הלכתיים-משפטיים במציאות משתנה.² בשונה ממנהג המדינה ודין המלכות, שבהם נחלקו הפוסקים אם יש לנהוג כמותם כאשר הם סותרים הלכה קיימת, ההלכה מאפשרת לתקנות הקהל לכלול הוראות העומדות בניגוד להלכה קיימת.³ משום כך שימש מוסד זה כלי יעיל ונוח לקביעת סטנדרטים משפטיים חדשים בעת הצורך.

ב. הצורך בתקנות בענייני איכות הסביבה

בתחום דיני איכות הסביבה ודיני המטרדים מתגלה צורך חיוני בהתקנת תקנות. זאת בשל הפער בין המשתמע מסוגיות התלמוד וממסקנות הפוסקים שמשקפות מטבע הדברים תנאים סביבתיים ספציפיים לבין הצרכים המתחדשים בחלוף הזמן. השינויים מתאפשרים הודות לרגישות ההלכתית בנושאים אלו.

למקרא מסקנות שהסקנו בהזדמנויות קודמות, נוכל למנות כמה מטרות לתקנות בתחומים אלו:⁴ תקנות כלליות או תקנות ישירות לעניין מסוים שמטרתן חיוב הרחקה של מטרד שלא הוזכר בחז"ל ובפוסקים; תקנות שמטרתן קביעת עוצמת המטרד ומידת ההרחקה; תקנות שמטרתן חיוב הרחקה של מטרד עקיף, שלפי הגדרת ההלכה הוא עקיף אף יותר מגרמא

- 1 כלי מקביל המשמש למטרות אלו הוא תקנות חכמים. במאמר זה נדון בעיקר בתקנות הקהילות.
- 2 לתקנות אלו מעמד הלכתי מחייב. ראה: מ' אלון, "עקרונות יסוד בדרכי החקיקה במשפט העברי", קובץ לזכרו של ראובן ברקת, ירושלים תשל"ז, עמ' 130-138; מ' אלון, "למהותן של תקנות הקהל במשפט העברי", מחקרי משפט לזכר אברהם רוזנטל, ירושלים תשכ"ד, עמ' 1-54; מ' אלון, המשפט העברי, חלק א, ירושלים תשמ"ח, עמ' 547 ואילך; ש' טל, "העקרונות המשפטיים שעליהם מושתתות תקנות הקהילות", דיני ישראל ג (תשל"ב), עמ' 31-60; ז' ורהפטיג, "תקנות הרבנות הראשית", תחומין טו (תשנ"ה), עמ' 81-117; י' שציפנסקי, התקנות בישראל, כרך ד, עמ' א-עז. עוד ראה: י' גולדברג, טובי העיר, ירושלים תש"ס, עמ' כח-לד, מבוא בענין תקנות הציבור ובעמ' קפא-קפז, כללים בתקנות ציבור. עוד על: 'הלכות שונות השייכות לתקנות הציבור', שם, עמ' שלה-שמג.
- 3 ראה למשל: שו"ת הרשב"א, חלק ד, סימן שיא; חלק ז, סימן קח; שו"ת הרמ"א, סימן עג. אמנם בדומה למנהג המדינה ולדינא דמלכותא, גם למתקני התקנות אין סמכות לתקן תקנות בניגוד לאיסור, ראה: שו"ת הרשב"א, חלק ז, סימן רמד.
- 4 על כך עמדתי בהרחבה במאמרי: "הרחקת מטרדים מודרניים - קריטריונים ותקנים" (טרם פורסם).

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

בנזיקין שפטור ואסור;⁵ תקנות שמטרתן מניעת שימוש בחומרים ובמכשירים שהנזק הרפואי הנגרם מהם לא הוכח דיו.⁶

ג. תקנות הקהילות בענייני מטרדים וסביבה - מבט על

עיוננו בספרי התקנות, בפנקסי הקהילות ובספרות השו"ת שבמפנה הדורות ובריבוי הפזורות העלה רשימה לא מבוטלת של תקנות הנוגעות לענייננו.

מנהיגי ציבור וארגוני קהילות השתמשו בכלי זה כדי למלא צורך הלכתי שהתעורר בתקופתם, או כדי ליצור תבנית משפטית עדכנית שמטרתה ליישם ולבסס את העקרונות ההלכתיים הקיימים. ריבוי התקנות מלמד אותנו יסוד מהותי בעולם ההלכה ופורש בפנינו את האפשרות לנהוג כך גם בעתיד.

ברם, להפתעתנו נראה שהחסר מרובה על הקיים, והתקנות שמצאנו מועטות בהשוואה לעיסוק בתחומים הלכתיים אחרים, למרות הסוגיות המפורשות, ההלכות הפסוקות והיצירה הרבה בתחום הפרשנות בבתי המדרש.

הנחתנו הבסיסית בעבודה זו היא שהיה צורך בתקנות סביבתיות. כדי לפרש את העיסוק המועט יחסית בנושא הנדון נעלה כמה דרכים, ואין זה מן הנמנע כי הן משקפות היבטים שונים של אותה תופעה:

1. חוסר מודעות לצורך באיכות הסביבה

נושא איכות הסביבה לא עמד בראש מעייניהם של אנשי הקהילות. עיקר עיונם ההלכתי היה בעניינים שנידונים ב'אורח חיים' וב'יורה דעה' ובנושאים קיומיים מיתר חלקי השולחן ערוך: 'אבן העזר' ו'חושן משפט'. אין ספק בדבר קיומן של בעיות בנושא איכות הסביבה בתקופה ההיא, אך אפשר שהייתה תחושה שזהו נושא אזרחי המסור לשלטונות ולא לבעלי ההלכה ולהנהגת הקהילה.

דוגמה לפער שבין המודעות המרובה להלכות 'אורח חיים' ובין היעדר המודעות לענייני איכות הסביבה אפשר לראות בתקנות רבי חיים אבולעפיה:⁷

בסוף ספרו 'חנן אלוקים' הוסיף המחבר שלושים ושתיים תקנות שתיקן במקום מושבו באיזמיר במאה השמונה-עשרה.

מרבית התקנות עוסקות בנושאים הלכתיים קלאסיים ובהם תפילה, קדיש, שבועה, שבת, ברכות, בצד נושאים ציבוריים אחרים. מתוך שלושים ושתיים תקנות ראה המחבר לנכון

5 כגון השלכת פסולת שמתאכלת באיטיות וכו'.

6 כגון עישון סיגריות במקומות ציבוריים, התקנת אנטנות וכו'.

7 תקנות רבי אבולעפיה, בסוף הספר: 'א' חיים בן-יעקב, חנן אלוקים, איזמיר תצ"ג.

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

להקדיש ארבע תקנות להתמודדות עם מצב התברואה הירוד ברחובותיה של שכונת המגורים היהודית:

1. **תקנה א'** – שהיו מתפללין במקום הטינופת והם קורין התינוקות שהעולם מתקיים בהבל התינוקות ושתיים רעות עשה עמי אותי עזבו לחצוב להם בורות נשברים מוסיפין כח לסט"א כמ"ש בזוהר כל לכלוכא וטינופ' מזונא דסטא' וכשמוליכין מתים וכלות או בשווקים ובחוצות פסו' וקדישין באמצע הטינופות ואין איש שם על לב מבלי לב ומחוס' יראת השי"ת וכל א' עשה בה"כ בביתו והולך ס"ת בתוך האשפות והטינופות ובמקו' שישני' אנשים ונשים עד שנתבטלו הקהילות וגזרתי בחרם שלא יתפללו עוד בבת"י והקהלו' ינקו כל ריח וטינופת שבהם שעון זה חמור מל"ו כריתו'....

2. **תקנה ט"ז** – מנהג המתחסדים יום שבת לקחת ג' בדי הדס ולעמוד פתח בה' ולפע[ע]ם ים בשווקים גם אם המקום מטונף אין מקפידים עמ"ש כי דבר ה' בזה ועל לא תשא... והחרמתי מי שיעשה עוד זה ונתבטל זה המנהג.

3. **תקנה י"ט** – גזרתי בחרם מי שנותן ס"ת לקהל שלא יוליכוהו בשווקי מטונפות כאשר היו נוהגין עד עתה להוליכו דרך מים סרוחין וטיט סרוח עד שמלוין אותו משימין ידיים על אפם מפני הריח רע והוא בזיון התורה צא ולמד מדרכי הגויים כשרוצה לעבור אדם גדול שולח לכבד השווקים והטיט ואיך נוליד תורת אלוקינו במקום מטונף הנהגתי להכריז יום הקודם שס"ת יוליכוהו למחר לב"ה שיכבדו ויסירו הטיט והמים סרוחין כל א' סמוך פתח חצרו והשאר בעל המצוה ישכור פועלים לנקות החוצות עד פתח ב"ה ודא תהא למיקם לעלם....

4. **תקנה ל"ב** – "בהיות שבחנויות היו מתפללין ערבית והמקום צר ומתאספין הרבה אנשים ברחוב העיר הנק' גודיריאה להתפלל עמהם בתוך הטינופת עד שהגויים העוברים מפסיקים תפילתם וכן כשהולכים לשמוע ברכות המילה מתאספין הרבה בני אדם למטה בחדר וזקן א' אומר קדיש בתוך טינופת למטה בחצרות מלאין טינופת ולכן גזרת ששוב לא יעשו ככה כי דבר ה' בזה הכרת תכרת הנפש העושה עוד ככה בעה"ז ובעה"ב ושומע לנו ישכן בטח.

הנה כי כן, תקנות אלו מבקשות להתמודד עם ההשלכות ההלכתיות של רחובות מטונפים. ברם, בניגוד להיגיון הבסיסי של ההלכה המטיל אחריות על הפרט ובוודאי שבשונה מהמצב היום, בתקנות אלו לא מצויה שום מילת ביקורת על התושבים. מתקן התקנות לא הוכיח את תושבי העיר על עצם מצויאותו של רחוב מטונף, הוא לא ציטט ממקורות חז"ל ומהפוסקים מקורות בדבר הצורך ב'צני' העיר' או בדבר האיסור לזהם את רשות הרבים ובוודאי שלא

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

תיקן תקנה מיוחדת בעניין זה. תוכן התקנות עוקף את הבעייתיות ההלכתית שבמציאות הזו ומדגיש רק את הצדדים ההלכתיים שיש לאמירת דברים שבקדושה במקומות אלו.⁸

2. תקנות סמויות

על רקע תיאור תופעה זו אפשר להצביע על תופעה אחרת: תקנות בעלות תוכן אקולוגי במסווה כזה או אחר ובעטיפה של רטוריקה דתית. דוגמה לכך נבקש לראות בתקנות קהילת קנדיאה.⁹ בספר התקנות של קהילת קנדיאה¹⁰ מופיעות שתי גרסאות של קבצי תקנות: הקובץ הראשון מכיל את התקנות הקדומות של הקהילה, שהיו נהוגות במחציתה הראשונה של המאה השלוש-עשרה לסה"נ. החלק השני מכיל גרסה מחודשת של אותן תקנות, ככל הנראה ממחציתה הראשונה של המאה הארבע-עשרה, והחלק השלישי מכיל תקנות שנתקנו או נתחדשו בשנת 1363 (הקכ"ג).¹¹

בקובץ הראשון מופיעה התקנה הבאה:

ידוע כי בית הטבילה, עשוי למצוה מעולה, כמה נישאת וגדולה, לטהרת בנות ישראל, כאשר צונו בתורתו האל, וידוע כי הטובלת מנידותה, צריך שלא יהיה דבר חוצץ בעצמותה... הסכמנו, שלא יורשה שום אחד מזרע היהודים, לילך למקוה לרחוץ בו בגדים, הצניפות והרדידים, והבגדים החמודים, וכמו כן לא יתעסקו בו בשאר תשמישי דברים, המביאים לידי טנוף ושמרים, פן יהיו בני הטובלות חס ושלום ממזרים.¹²

במבט ראשון נראה כי הנושא שבו עוסקת התקנה הוא נושא הלכתי מובהק: חציצה בטבילה במקווה. ברם, הרטוריקה שגויסה כדי להעצים את תיאור הבעיה מעוררת תחושה שאולי המציאות שהטרידה את מתקני התקנה הייתה מצב התברואה של בית הטבילה ולא הבעיה ההלכתית שעלולה להיגרם בעקבותיו - חציצה בטבילה. חיזוק לטענה זו אפשר למצוא בגרסה המעודכנת של נוסח התקנה, שהופיעה כאמור לאחר מאה שנה בקירוב. מהתקנה הבאה אנו למדים על פעילויות נוספות שבחרו תושבי קנדיאה לבצע במקווה הטבילה:

עוד יש לדעת שכל ענין בית הטבילה, אשר הכונה בו טהרת בני ישראל, כמצות וורתנו וחז"ל, ועתה קצת מבני עמנו חלפו חק, בעשותם בו כל צורכם, בדמותם

8 מצב דומה קיים גם בתקנות רבי חיים פלאגי: "כד הוינא טליא כה עשיתי להכריח לרכיני העיר שיכריזו קודם יום הכיפורים, דבמוצאי יום כיפור לא יברכו ברכת הלבנה במבואות מטונפות, וכך הוקבע המנהג עד היום הזה להכריז", תוכחת חיים, דברים, עקב, אזמיר תרל"ד, צא ע"ב.

9 על קנדיאה ראה בקצרה: "תא שמע, 'כרוניקה חדשה לתקופת בעלי התוספות מחוגו של ר"י הזקן', שלם, ג (תשמ"א), עמ' 321-322.

10 ההריו א"ש הרטום ומד"א קאסטו, תקנות קנדיאה וזכרונותיה, ירושלים תש"ג.

11 שם, מבוא, עמ' ח.

12 שם, עמ' 6. יש להעיר כי לכאורה קיימת כאן הפרזה אפילו בתיאור הבעיה ההלכתית, שהרי בן נדה אינו ממזר.

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

שהכונה בו היתה לתועלת פעולותיהם המכוונות אשר יעשו בתוכו, עד ללכודו/ויטנפוהו, והיו מימיו כרפש וטיט. הננו מסכימים ופוסקים בקנס ברכה, שמן היום הזה והלאה לא יורשה שום אדם לעשות בו מלאכה כלל, לא רחיצת בגדים, ואף כי שריית עורות, לא רחיצת כלים, ולא שריית נזרי חביות וקשריהן, וכדומה בהן.¹³

ברוח זו נוכל לראות תקנה נוספת:

...שמשלחים בבית הכנסת בשעת קריאת המגילה לפידי אש וקויטא ושקופיטא, ואת השליח ציבור - יבעתוהו, כתרוהו והרדיפוהו בלהבות אש, עד שברוב הפעמים שותק מהקריאה, ולפעמים בורח מן התבה, מפחדו פן ישרפו את בגדיו או את פניו, וכן כל הציבור יקום איש ממקומו ויבא אחד הנה ואחד הנה, מפחד הלפידים והאש, ומדלגים ממקום למקום וקופצים, דועכו כאש קוצים, באופן שנעשית בבית הכנסת בלבול והמיה גדולה, ואין שומע ואין מבין בקריאת המגילה.¹⁴

תקנה זו עוסקת בהשמעת רעש חריג וביצירת המולה בזמן קריאת המגילה הגורמים לבעתה בקרב החזן והמתפללים. ההנמקה שבגוף התקנה היא הלכתית, ועיקרה הוא ההפסק שנגרם בשמיעת המגילה. אולם לא מן הנמנע שתיאור הבעיה כשלעצמו מלמד על חשש מפני המטרד, ואילו ההנמקה ההלכתית אינה אלא כלי רטורי שמטרתו לשכנע ציבור שרגיל בשיח הלכתי.

3. מעמדן של תקנות פרוצדורליות או דתיות

מצאנו בכמה קהילות תקנות העוסקות בניקיון הרחובות. בחלק מן המקומות התמנו אחרים לאכופ אותן. ופעמים אף ננקטו אמצעי ענישה במטרה לשמר את הניקיון ברחובות. ואולם ברוב פנקסי הקהילות תקנות אלו שייכות לחלק הפרוצדורלי והמוניציפלי של התקנות, ולא לחלק ההלכתי והדתי שלהם; לא מן הנמנע אפוא שתקנות מסוג זה יסודן בדרישה מאת השלטונות שעונגה בתקנה. אדרבה, עצם הדרישה לתקנות מצד השלטונות מעידה על הבעייתיות של הקהילה היהודית בנושא זה. דוגמה לכך בתקנת קהילת ניקלשבורג:¹⁵

גם מחויבי' להשיגח להיות קדוש דז הרחוב של בני עמינו זאל זויבר בלייבן אונ' גהאלטן [שיהיה נקי] מכל מיני טינופות, בכך נעשה שמחויב כל ב"ב ביום ו' עש"ק קודם חצות היום על הרחוב פר זיין בית אוועק צו קערן לאזין, כדי דו אלס אום זויברש [לכבד לפני ביתו ולאסוף את האשפה] באמצע הרחוב קומן זאל, ומן ה"ה קהל זאל איין גאסין פוצר אויף גנומן ווערן וולכער [יתמנה מנקה הרחובות אשר] כל יום השישי ארום פארן זאל [יסובב] מקצה רחוב אחת לקצה רחוב אחרת, אונ' כל

13 שם, עמ' 8.

14 שם, עמ' 130.

15 על קהילת ניקלשבורג ראה: י"ז כהנא, ערים ואמהות בישראל, כרך ד, תש"י ירושלים, עמ' 210-313. על פי מהדיר ספר התקנות של קהילה זו, אנ"צ רות, תקנות אלו נערכו לפני התאריך כ"ו שבט תק"כ (1760).

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

האשפות המונחים באמצע הרחוב ומה שמונחי' אצל ב"ב בתוך ביתו אוועק פיהרן [יוליך משם] וע"ז ישיגחו הממוני' יצ"ו, ורשות בידם לקנוס הב"ב מי שיעבור על זה פעם ראשון חי"ץ, ופעם השני ל"צ, ויונח הקנס תוך הכלפי מיוחדת... [יתוסף להוצאות ניקוי הרחוב].¹⁶

כך גם בתקנה הבאה:

ובאם שיזדמן שילך גבאי דאומדנא ויראה שום דבר מטונף ונמאס לפני איזה בית, רשות בידו ליקח א' משומרי לילה וליקח משכון מאותו ב"ב.¹⁷

על תקנות אלו מעיר המהדיר אנ"צ רות: "היהודים הקפידו מאוד על נקיות הרחוב",¹⁸ אולם ככל הנראה התהליך היה הפוך. בספרו 'ערים ואמהות בישראל' מתאר י"ז כהנא מציאות קשה, והיא שהביאה ככל הנראה לתיקון התקנות הנ"ל. על-פי תיאורו של כהנא, מצב הניקיון בשכונת היהודים שימש עילה לתלונות מצד אנשי הכמורה הנוצרית. במכתב קובלנה שהגישו בשנת 1688 מתארים אנשי הכמורה את הרפש, הטיט ובעיות הביוב שבשכונת היהודים, ומצביעים על הקושי והאי-נעימות שנגרמים כתוצאה מהם בזמן לוויות.¹⁹

4. תנאי החיים בשכונות היהודים

בשו"ת שמש צדקה נשאל המחבר רבי שמשון מורפורגו מדוע אין נוהגים למעשה על פי עקרונות השו"ע והפוסקים בענייני הרחקת נזיקין. המחבר משיב שהאיסור בהקמת מטרדים והחובה להרחיקם הוא משום טובתם והנאתם של בני העיר, וברוך כלל טובת הציבור דורשת את הרחקת המטרדים, "אבל במדינתנו שאנו סגורים ומוכדלים בתוך גבול מבוי היהודים והמקום צר היא גזירה שאין יכולין לעמוד בה".²⁰ אמנם במקום מושבו של

16 שם, תקנה רכח.

17 שם, תקנה רכט.

18 שם, עמ' 160, הערה 1.

19 י"ז כהנא, תש"י (הערה 15 לעיל), עמ' 216. בעמ' 215 הוא מתאר את הצפיפות הגדולה בשכונת היהודים שגרמה למגפות. כך גם בקהילת פאדוואה, שבה תיקנו כמה תקנות בעניין זה, אולם מתקנה תתח עולה שהדבר נעשה כחלק מהתביעה של השלטונות: 'בהיות כי ביום א' ד' ניסן שס"ג נתמנו... על תיקון דרכי הגיטו, ואחרי הוסיפו עוד שליש אצלם, ועד הנה לא עשו דבר... היינו להתחיל לתקן כל הדרכי' בפעם א' כרצון שרי העיר' (ד' קארפי, פנקס ועד ק"ק פאדוואה ססד-שצ, ירושלים תש"ס, עמ' 447). כך גם בקהילת מטרסדורף (מ' גולדשטיין, מאמר שבע הקהילות, תל אביב תשט"ו, 36) הובא מכתב חסות של הדוכס אסטרך, עבור קהילת מטרסדורף, שיצא בשנת 1694, וחודש בשנת 1800: 'הרחובות והחצרות והבתים יש להחזיק בניקיון מוחלט ואם משהו יעבור על הפקודה הזאת ויתפס בעבירה עליו יהיה לשלם קנס 1 פלורין ועוד 30 קרייצר'. פקודות מעין אלו, פעמים שמצאו את ביטויין מאוחר יותר, גם כתקנות בפנקסי הקהילות.

20 שו"ת שמש צדקה, חושן משפט, סימן לד, סעיף יא. ראה על כך: צ' אלינ, "יעילות בטיפול במטרדים אקולוגיים בספרות ההלכה בהשוואה עם תיאוריות כלכליות מודרניות", שנתון המשפט העברי טז-יז (תש"ן-תשנ"א), עמ' 64, 67.

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

הר"ש מורפורגו תקנו חכמי המקום תקנה מפורשת שתתיר משפטית והלכתית את המשך קיומו של המצב, וכולם ימחלו על כך, אולם בשאר המקומות כנראה הניחו שכולם מודעים לבעיה ומן הסתם מוחלים על כך.²¹

כך או אחרת, תשובת הר"ש מורפורגו מעמידה בפנינו מציאות של קהילה קשת יום בגלות איטליה, החיה ומתמודדת עם תנאי מחיה ומגורים ירודים. נוכח מציאות קשה זו נדחק העיסוק באיכות החיים לקרן זווית לטובת עניינים קיומיים. עוד ייתכן כי כתוצאה מהמציאות הזו וכתוצאה מהוויתור על המחויבות להלכה התבססו מנהגי המדינה ודיני המלכות,²² שקבעו אמות מידה שונות ואולי מקלות מההלכה.²³

5. העדר תחושת שייכות למקום

הטיעון שיועלה כאן בקצרה נושא אופי מופשט משהו: החיים במקום גלות או בתחושת גלות²⁴ יצרו את התחושה כאילו אין מקום לשמירה על איכות החיים והסביבה, והלכות הקשורות לכך הן בבחינת 'הלכתא למשיחא'.²⁵

ד. תקנות בגולה אל מול תקנות בארץ ישראל

מכיוון שמרבית השכונות היהודיות והגטאות שבגולה לא נוסדו בהכרח מלכתחילה עבור יהודים ועל פי פרמטרים הלכתיים, פנינו לחפש תקנות דווקא במקום בו היישוב נוסד בידי יהודים. ואכן היציאה מן החומות, אשר במסגרתה נוסדו השכונות החדשות בירושלים והמושבה פתח תקווה, הובילה לראשונה מאז תקופת התנאים בדור אושא²⁶ ליצירת מערכת מסודרת של תקנות בעניינים אלו.

21 כמשמעות תשובת הרשב"א, חלק ב, סימן רצב: "וכבר הודגלו הכל בכך ואין נמנעין והכל צריכים לכך ובאלו הכל מוחלין בכך ורוצים בכך".

22 לגבי דין המשנה, לפיו יש להרחיק את הקברות מן העיר, כתב בעל ספר בית הלל בהערותיו על השו"ע, יורה דעה ססה, ב: "אבל במדינותינו לא שייך דין זה בקצת מקומות הוא הקברות באמצע העיר ובקצת מקומות הוא רחוק הרבה מהעיר לפי השתדלנות מן השרים וק"ל".

23 ראה בתשובת הרשב"א (לעיל הערה 21), שבעניין הוצאת זויזין וגוזוטריות חוק המלך מקל, ובכל זאת יש לנהוג כמוהו.

24 אפילו בארץ ישראל.

25 לשון הנימוקי יוסף, בבא בתרא יב ע"ב, בדפי הרי"ף דפוס וילנא: 'הא הלכתא למשיחא דמתני' בארץ ישראל מיירי ומשום נויי העיר'. וראה על כך בהרחבה במאמרי: "על תודעת המקומיות: למגמת תיחומם של 'דיני איכות הסביבה' לארץ ישראל", שיח שדה 5 (תשס"ט), עמ' 1-16.

26 התקופה אשר בה נוצרו התקנות בנושאי מטרידים המרוכזות בפנינו בפרק 'לא יחפור', כפי שטענתי בעבודתי: איכות הסביבה (אקולוגיה) במשפט העברי: הרחקת מטרידים, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראיילן תשס"ה, עמ' 20 ואילך.

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

העובדה שתקנות מסוג זה נוצרו בארץ ישראל בתקופת התנאים ובתקופת ההתיישבות עם החזרה לארץ ישראל תומכת אף היא בהנחתנו בדבר היעדר 'תחושת מקום' בגולה ובשל כך להיעדר המוטיבציה לחקיקה בתחומים אלו.²⁷

כאמור, תקנות הקהילות בגולה בנושאים אלו לא נשאו אופי הלכתי בדרך כלל.²⁸ זאת לעומת תקנות פתח תקווה וירושלים אשר ציינו מפעם לפעם מקורות חז"ל ופוסקים. יתר על כן, עיון בתקנות של הקהילות בגולה יוצר את הרושם שבבסיס התקנות עומדת דאגה לרצות את דרישות השלטון ולא צורך אמתי מקורי.

אף שמדובר ברשימה קצרה מהמצופה, דומה כי ניתן לראות חשיבות לא מעטה בריכוז תקנות אלו. חכמים מצאו לנכון לתקן תקנות למרות כל הנימוקים שמנינו, ויש בכך כדי לקבוע את מידת החשיבות והנחיצות בהן. פועלם של חכמים בחקיקה ובתקנת תקנות בעבר יכול לשמש מקור להשראה עבור פוסקים ולמחוקקים מודרניים בהווה.²⁹

ה. רשימת תקנות הקהילות

א. קהילת קרימונה

תקנת שרי הבריאות בקרימונה – בחג סוכות בשנת של"ו (1576) מינו פרנסי קהילת קרימונה באיטליה את הרבנים יצחק זליגמן חפץ, אברהם מנחם כהן פורטו ומשה מנחם כהן רפא לשרי הבריאות. ניתנה להם סמכות לפקח על המשטר הפנימי, לגבות מיסים, להטיל עונשים וחרמות "ולעייין בכל שאר מילי דמתא". היהודים עסקו במסחר בגדים, והיה חשש שמא בגדים ישנים מפיצים גורמי מחלה. לפיכך תיקנו שרי הבריאות:

וכן להשים סדר בקניות ומכירות בגדים חדשים גם ישנים וכאלה על הסובכים בעיר ויושבים בטל, וכן על ההולכים ארחות ובאים לגור פה עמנו. וגם יהיה להם רשות להעניש ולקנוס ולהחרים ולנדות מי שעובר על גזרתם ותקנתם וסדריהם... ואז יקויים בנו טרם יקראו וגו' וכל המחלה וגו' לא ישים עלינו ועל כל ישראל אכ"ר.³⁰

27 ראה על כך במאמרי המצוין בהערה 25 לעיל.

28 על אף שגם הן מחייבות מבחינה הלכתית, ראה הערה 2 לעיל.

29 ראה על כך במאמרי: "Global Warming According to Jewish Law: Three Circles of Reference", *Seaweed and Globally Changing Environments*, eds. A Israel, R. Einav & J. Seckbach, Springer Press 2009, pp. 435-447.

30 ראה: מ' בניהו ו' לאראס, "מינוי שרי בריאות בקרימונה בשנת של"ה", מיכאל א (תשל"ג), עמ' צח.

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

ב. קהילת פאדוואה³¹

תקנה תשע"ו (עמ' 431):

הושם פארטי [תקנה] מצד הפרנסי' למנות שנים מהקק"י... שיהיה להם כח לתקן כל דרכי הגיטו לכל הקודם באופן היותר נאות לכללו; ותהיה השקפתם לתועלת הכללות בגזרת נח"ש.³²

תקנה ל' (עמ' 17):³³

עוד הושם פארטי למנות שלשה מבני הועד שיהיו ממונים על עסקי הגיטו, היינו להשתדל ששומרי השערי' יסגרו ויפתחו השערי' בשעות הראויו' ולסדר שיושמו פנסים היינו לינטיירני, בגיטו במקומות ובשעות שיראה בעיניה', ושישגיהו על נקיות הדרכי' והחצרות, ויוכלו לגזור ולקנוס כל מי שישליך בהם טנוף וסקויאצי [אשפה].

תקנה רע"ט (עמ' 154):

הושם פארט מצד שני הפרנסים, ה"ה כמ"ר נריה בר יחיאל וכמ"ר יעקב בר אברהם לו', למנות איש אחד אשר יהיה לו הכח והממשלה להחזיק רחובו/ הגיטו נקיים מכל אשפה רפש וטיט; ויוכל לשכור סבל או שנים, או מי שיהיה, שיכבדו [וטאטאו] וינקו הרחובות בכל שבוע; ויוכל לגבות דמי השכירות הנ"ל מכל בוגיטה [חנות] או מכל בית... ויוכל לעשות עם המכבדים תנאים כפי רצונו, כדי שישארו הרחובות נקיים.

ג. קהילת וירונה³⁴

תקנה תשפ"ז (עמ' 636):

בהיות כי הכרח להיות עיני מ"כ הממוני' פקוחות על תיקון וחיבת וחזקת חלונות ומאורות הגיטו, יושם פרט מצג מ"כ המשימי פרט ובכחם היפה הנתן להועד הזה מאת הועד הכללי לעשות תיקונים... שמהיום והלאה לא יוכל שום אחד מדרי

31 מתוך: ד' קארפי, פנקס ועד ק"ק פאדוואה של"ח - שס"ג, ירושלים תשל"ד. על קהילת פאדוואה ועל פנקס זה, ראה מבואו של המהדיר, ירושלים תש"ם, עמ' 13-60.

32 אולם ראה: תקנה תתח (עמ' 447), ממנה עולה שהדבר נעשה כחלק מהתביעה של השלטונות: "בהיות כי ביום א' ד' ניסן שס"ג נתמנו... על תיקון דרכי הגיטו, ואחרי הוסיפו עוד שלישי אצלם, ועד הנה לא עשו דבר... היינו להתחיל לתקן כל הדרכי' בפעם א' כרצון שרי העיר".

33 מתוך: ד' קארפי, פנקס ועד ק"ק פאדוואה שסד-שצ, ירושלים תש"ם.

34 מתוך: י' בוקסנבוים, פנקס קהל וירונה שמ"ה-ש"ס, חלק ב, תל אביב התשמ"ט. על קהל וירונה, ועל פנקס הקהילה, ראה: י' זנה, "אבני בנין לתולדות היהודים בוירונה", קובץ על יד ג (תש"א), עמ' קמה ואילך; ש' סימונסון, "פנקסי הקהילה בוירונה", קרית ספר לה (תשכ"א), עמ' 127 ואילך; ובמבואו של בוקסנבוים לפנקס קהל וירונה רצ"ט-שמ"ד, עמ' 56-1.

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

הגיטו להגביה את ביתו או קצת ממנו, לסתום או להאפיל שום אור אשר כנגדו או מהצד, בשום צד ואופן יותר מהנמצא לעת עתה, הגם כי ירחיק יותר מן שמנה אמות מנגד לחלונות ומאורות חבירו הנמצאי' כעת והנעשים ברשות ובחלוקת הבתים, והגם אם על פי הדין יוכל לעשות, מ"מ לתועלת הכלל למגדר מילתא עשו חזוק לדבריהם, ועל מנת כן ועל תנאי זה מנחילי' בתי החצר הנקרא גיטו לכל בני הק"ק, ולא באופן אחר [ההדגשה שלי]. ויובן כי תקנה זו לא תחול על צד הבתים הרואות פני רחובות רשות הרבים מהגיטו... שבבתים הנ"ל יוכל כל אחד להגביה כרצונו בהצד הרואה אל שני רחובות הנ"ל. ובלבד שגם בהם לא יסתמו מאורות וחלונות הנפתחים מאחוריהם או מהצד אצלם. אכן בכל שאר מקומות הגיטו לא יוכלו להאפיל את האור אפילו בדרך רחוק כנ"ל.

תקנה תתי"ד (עמ' 650):

יען כי מ"כ המשימי פארט הנ"ל ראו בעין שכלם כי יהיה לנזק להק"ק בדבר משא ומתן מכירת וקניית בתי ובוטיגי הגיטו פקפוק עניין דינא דבר מצרא כי הכל ימשכו ידיהם מלקנות, ויזילו נכסייהו דאינשי, ואדרכא תצא איזה חורבה ח"ו, ולית בה משום 'ועשית הישר והטוב' בענייני חזקת הגיטו, וההפך נראה תועלת הכלל בענייני חזקות הגיטו, והיא תועלת לכל פרט וכלל מהק"ק; לכן הושם פרט למיגדר מילתא, שבבתי ובוטיגי הגיטו לא יהיה דינא דבר מצרא, רק כל אחד יוכל לקנות ולמכור בתים בוטיגי או חדרים בלי יוכל הבר מיצרא לסלקו, רק תהיה הקנייה והמכירה שרירא וקיימא להקונה אותה לצמיתות.

תקנה תמ"ח (עמ' 336):³⁵

הושם פרט, בשקנס י' דוק' לבניין ב"ה, ששום בר נש יוכל לעשות שום סתירה או בניין בלילה, בלי רשות תחלה משכניו או ממ"כ הפרנסי' שבכל משמר ומשמר. והעובר נוסף על העונש הנ"ל אשר יוקח ממנו בלי שום רחמנות, יחוייב ג"כ לסתור ולפתוח הבניין בלי שום דחוי או גראצייה בעולם, ונשאר ע"כ כלם, וכן במצותם פרסמתי תקנה זו למחרתו בבית הכנסת אחרי הכנסת הס"ת למקומ'.

35 מתוך: י' בוקסנבוים, פנקס קהל וירונה שסא - שץ, חלק ג, תל אביב תש"ן.

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

ד. קהילת פוזנא³⁶

תקנה קמ"א (עמ' 28):

בכל רחוב ורחוב ממונים מיוחדים דהיינו שני ממונים בכל רחוב דז איטלכר זאל זיין רחוב פרוארגין (שכל אחד ידאג לרחוב שלו), שנים יגבו בתוך רחוב שלהם לצורך הוצאו' כדי שיהיה מחנה ישראל קדוש.

תקנה קס"ה (עמ' 32):

לפקח בדבר מלבושים וקשוטים להסיר עדיינו ככל הכתוב להחמיר ולא להקל ולשלוח אחר בעלי תקנו' להשגיח על זה השגחה שלמה.

תקנה קס"ו (עמ' 32):

לתקן הדרכים כגון האידנא) שנוסעים לגניזון ומתהווים להיות מכשולים בכפרים על הדרך ויתקנו על צד היותר טוב.

תקנה אשכ"ז (עמ' 224):

בדבר הפלעץ והחורבות שהמה ברחוב של הפלאצקר ושם ישחקו שילד ושטודענטין ומזה מתגרה ומתרבה רשעות ובפרט הזיקא שיבא תקלה גדולה לאותן הבתי' שכנגד הפלעץ של פלאצקר וגם לאותן אחורי הבתי' שבמיטל גס ושם יזרקו עם האבני' להחלונות ולגגול אשר יש לחוש שלא יהרסו ח"ו אותן הבתי' ויהיה ח"ו אחר זה מעות אשר לא יוכל לתקן, בכך מחויבי' הקהל יצ"ו להתמנות שלשה אנשי' והמה יעשו ערכה על הבתי' שכנגד הפלעץ של פלאצקר, והן על הבתי' המיטל גס...

תקנה אתתקצ"ז (עמ' 363):

בעצליים ימך המקרה ובשפלות ידים ידלוף בית, אחת הדור'עך גנ'ג של הפלץ גס³⁷ עומד חרוב בקיר נטוי וגדר הרחוי' זה כמה שנים והוא דרך הרבים שהקדמונים החזיקו בו להיות רבים בוקעים בו יען אשר הוא לתועלת גדול בכמה עניינים לא די שחסרנו כל אלה אלא אפילו יש כאן כמה סכנות גדולות, על כן מחוייבים האלופים הקהל יצ"ו להיות זריזין ומקדימין תכף אחר י"ט להעמיד איזה מתעסק

36 מתוך: ד' אברון, פנקס הכשרים של קהילת פוזנא (שפא-תקצה), ירושלים תשכ"ז. וראה: B. D. Weinryb, (ed.), *Texts and Studies in the Communal History of Polish Jewry*, New York 1950 p. 371. על הרובע היהודי של פוזנא במאה ה-16-17 ראה: א' טלר, הרובע היהודי של פוזנא ותושביו במחצית הראשונה של המאה הי"ז, עבודת גמר, ירושלים תש"ן, עמ' 30-13. עוד ראה: הנ"ל, "תרבות הדירור של יהודי פוזנא במאה ה-17", *התרבות העממית*, בעריכת ב"צ קדר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 200: "רחובות העיר פוזנא היו סלולים, ואין ספק שעובדה זו שיפרה את התנאים בכל חלקי העיר, אך למרות זאת מן העדויות עולה שרובע היהודי בכלל וברחוב העצים בפרט לא נשמר נקיין הסביבה".

37 הערת המהדיר, ד' אברון, פנקס הכשרים של קהילת פוזנא (שפא-תקצה), מקיצי נרדמים, ירושלים תשכ"ז: 'כלו' המעבר של סמטת הפלץ (המגרש).

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

ולראות שהדרור'עך גנ'ג הנ"ל יהיה נבנה ונתקון על איתנו הראשון ושהיי' אורה כי דבר נחוץ הוא, ואת ההוצאות הצריכין לבניין ותקון הנ"ל יחזו עיני האלופים הקהל משרים להעמיד קצת ע"י סכומות וקצת ע"י גביי' ערך מן הבתים, רק שלא יהי' שום עכוב מצד מעות ההוצאה.

תקנה אס"ג (עמ' 182):

בעניין עשיית הממוני' מחוייבי' הקהל לעשות ממוני' דוקא בכל רחוב ורחוב עצה' וביותר שיתנו השגחה פרטיות שיהיה בכל בית הכסא מיוחד, וגם ישבעו הקהל וצ"ו את הממוני' שיגברו מעות אשפה אף מהממוני' ומהקהל יצ"ו ושאינן אחד יהיה נקי ממעות אשפה.

תקנה ארע"ב (עמ' 213-214):

הקהל יצ"ו מחוייבי' ליתן כח ורשות לממוני' שיעשו כפיות לכל מי שמסרב מליתן מעות אשפה כפי משמעות הפנקס של הממוני' על [זה] אזי ישביע הקהל את הממוני' על כל הנ"ל, כי הממוני' באו בקובלנא איך שהרבה ממוני' הוציאו מעות הרבה לצורך נקיון מעות האשפה, ובכך יפקחו הקהל מהיום יקבלו המעות שהוציאו.

תקנה אתכ"ח (עמ' 341):

הקהל יגזור על הממונים לגבות מעות אשפה מכל (בנ)י קהילתינו ואין נקי ואף מיושבי השלחן הטהור חוץ מהגאון אב"ד ודרשין וחזני' ושמשי'.

תקנה אתתקס"ז (עמ' 357):

... גם מחוייבי' הממוני' יצ"ו כל א' בחודש שלו לגזור אומר ויקום שהוועכ'טירס ישגיוחו בשמירתם כל הלילה תמיד לא יחשו בחזור חלילה יסבכו בכל הרחובות סביב הן להשגחה מחמת שריפה חלילה או שאר מכשולות ומכ"ש שיכריזו הוועכטירס כל שעה ושעה בכל הרחובות כמקדמוני' מכמה טעמים. הממונים אין להם כח להעמיד ריסטיר של מעות בית הכבוד כי אם בצירוף אלופים פרנסי' או רשאים מנהיגי' משלחן הטהור אשר יבחרו האלופי' הקהל יצ"ו.

ה. קהילת שאלוניקי³⁸

הסכמה שניה ש"כ:

היות ופרנסי תלמוד תורה, הכניסו בטעות, שלא כמנהג הישן להקדשת תלמוד תורה חולים שונים במחלות מדבקות, דבר המסכן את התלמידים בתלמוד תורה בכניסתם ויציאתם, ומביאים את המחלה לבתיהם, וגורמים כמו כן נזק גם ליתר החולים ממחלות אחרות הנמצאים בתלמוד תורה, וכן לאורחים ולמשוגעים הנמצאים בתלמוד תורה. על כן אנו החתומים מטה גוזרים לחדש ההסכמה הישנה, והוא שמהיום הזה והלאה כל חולה שיהיה קטן, גדול, איש או אשה, שלו איזו מחלה מדבקת בין מאל פראנסיס 39 שחין וכד', אסור להכניסו להקדש תלמוד תורה, וכל חולה שירצו להכניסו להקדש הנ"ל, תושב או אורח, אין הפרנסים רשאים לקבלו, לפני שיבדקהו הרופא המשרת בתלמוד תורה. שאלוניקי 22 חשון 40.5320

הסכמה עשירית שנ"ח:

היות ובעזרת השם ברוך הוא עלה בידינו לקנות חצר אחת שיש בה בתים, רחוקה מבתי היהודים, להושיב בהם הנפגעים בבתי הקדש תלמוד תורה הגדול. כן העמדנו שומר אחד שישרת את הנפגעים. על כן אנו גוזרים ששום פרנס וכן מי שהוא אחר, לא יהא רשאי להכניס בחצר הזאת שום נפגע חוץ מאלה שיפגעו בתוך בתי הקדש תלמוד התורה, ולא מי שהוא אחר, כדי שלא יתלוננו דיירי הסביבה של החצר הזאת, שמכניסים לחצר זו נפגעים מכל מקום שהוא, העלולים על ידי כך לסכן את הסביבה, ושעלינו החובה להשגיח לכריאות כל התושבים. שאלוניקי 4 אייר 41.5358

ו. קהילת ניקלשבורג⁴²

תקנה רכ"ח (עמ' 160):

גם מחויבי' להשגיח להיות קדוש דז הרחוב של בני עמינו זאל זויבר בלייבן אונ' גהאלטן (שיהיה נקי) מכל מיני טינופות, בכך נעשה שמחויב כל ב"ב ביום ו' עש"ק

38 מתוך: י"ר מלכו, ילקוט הסכמות שאלוניקי בלאדינו, ספונות, ספר שני, ירושלים תשי"ח. וראה: מלכו, שם, עמ' לג-לד. ההסכמות המתפרסמות מקיפות תקופה ארוכה בת 120 שנה של חיים בשאלוניקי, החל משנת 1553 וכלה בשנת 1676. על הסכמות אלו ותרומתן לחקר תולדות הקהלים בשאלוניקי. ראה: שם, עמ' כו-לא.

39 עגבת.

40 שם, עמ' לג.

41 שם, עמ' מג.

42 מתוך: אנ"צ רות, תקנות ניקולשבורג, ירושלים תשכ"ב. על קהילת ניקלשבורג ראה: י"ז כהנא, תשי" (הערה 15 לעיל), עמ' 210-313. על פי מהדיר ספר התקנות של קהילה זו, אנ"צ רות, תקנות אלו נערכו לפני התאריך כ"ו שבט תק"כ (1760).

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

קודם חצות היום על הרחוב פר זיין בית אוועק צו קערן לאזין, כדי דו אלס אום זויברש (לכבד לפני ביתו ולאסוף את האשפה) באמצע הרחוב קומן זאל, ומן ה"ה קהל זאל איין גאסין פוצר אויף גנומן ווערן וולכער (יתמנה מנקה הרחובות אשר) כל יום השישי ארום פארן זאל (יסובב) מקצה רחוב אחת לקצה רחוב אחרת, אונ' כל האשפות המונחים באמצע הרחוב ומה שמונחי' אצל ב"ב בתוך ביתו אוועק פיהרן (יוליך משם) וע"ז ישגיחו הממוני' יצ"ו, ורשות בידם לקנוס הב"ב מי שיעבור על זה פעם ראשון חי"ץ, ופעם השני ל"צ, ויונה הקנס תוך הכלפי מיוחדת... (יתוסף להוצאות ניקוי הרחוב).

תקנה רכ"ט (עמ' 161):

ובאם שיזדמן שילך גבאי דאומדנא ויראה שום דבר מטונף ונמאס לפני איזה בית, רשות בידו ליקח א' משומרי לילה וליקח משכון מאותו ב"ב.

ז. קהילת מנטובה⁴³

עמ' י':

עוד הסכמנו למנות כמ' יוסף פנצי, וכמ' יהודה ספורני, וכמ' יוסף מונטיינה לעשות באופן שיראה וימצא בכל זמן הגט מנוקה מכל לכלוך וטינוף כנהוג.

עמ' כ"ה:

ביום יח מאייו שצ"ב נועדו יחד... למנות על משמרת הסניטה (בריאות), היינו לפקוח עיניהם לכל יכנס בגיט שום דבר מטונף ומלכלך לכל יקרב נזק ח"ו וחלאים בינינו... ויוכל לעשות כל אשר ייטיב בעיניהם כדי לעשות רצונם ולהתמיד הקק"י על קו הבריאות.

ח. קהילת מכנאס⁴⁴

תקנה י"ב, משנת תקנ"ו:

אחרי ראותנו אנחנו הב"ד החו"פ (הבית דין החתומים פה) התקלה הנמשכת מהבהמות המשולחים בעיר, שנכנסים לחצרות ולבתים ומזיקים בשן וברגל, ועל הרוב לא מצאו עדים ע"ז כ"א נשים המצויים בבתים ועל כן לקתה מידת הדין ונמצא מזיק נשכר. על כן ראינו לתקן שמהיום הזה והלאה, כל הבהמה המשולחת

43 את התקנות האלו ציטט מכתב יד אנ"צ רות, שם, עמ' 160, הערה 1. על תקנות קהילת מנטובה ראה: ש' סימונסון, תולדות היהודים ברוכסות מנטובה חלק א, ירושלים תשכ"ג, עמ' 270 ואילך.

44 על הרקע ההיסטורי של קהילה זו, ראה מבואו של המהדיר: מב"מ עמאר, ספר תקנות חכמי מכנאס, ירושלים תשנ"ו, עמ' 38-42. לניתוח התקנות ראה: שם, עמ' 42 ואילך.

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

שהזיקה, אפי' על פי עד א' או אשה או אפי' קטן חריף שתהיה דעת הדין סומכת עליו שיעידו שבהמה זו הזיקה בשן או רגל כל נזק שיתחייב מן הדין לשלם ע"פ ב' עדים, יתחייב לשלם ע"פ עד א' או אשה או קטן הנ"ז...מעתה אנו מפקיעים ומפקירין הבהמה ההיא להשתלם מקופה כל מה שהזיקה... וכבר הכרזנו תקנה זו בכל בתי כנסיות וסברו וקבלו.⁴⁵

בסוף הוסיפו:

בכלל התקנה הנ"ז גם התרנגולים והתרנגולות המשולחים והזיקו בחצר הניזק.⁴⁶

תקנה ט"ז, סעיף ג', משנת תקנ"ח [תרגום]:

עוד אנו מודיעים אתכם, שמלמדי תינוקות שמלמדים בדירותיהם, אין רשות לשכנים לעכב אותם אם המלמדים יושבים בקביעות עם התלמידים, ולא יוצאים לחוץ ומניחים אותם לבדם ואם המלמדים מקבלים עליהם לתקן כל מה שיקלקלו התלמידים בחצר, באופן שלא יתנו פתחון פה לשכנים כדי לעכב אותם, אולם אם יכולים השכנים להביא ראיה שהמלמד אינו יושב עם התלמידים כל הזמן כראוי הם יוכלו לעכב אותו. והכרזנו תקנה זו ביום שב"ק בניסן ש' רגלי עמדה במישור לפ"ק והיא ש' תקנ"ח ושו"ב וקיים וחתום.⁴⁷

ט. תקנות מתוך תכניתו של וולף קלישר, למושבה שיתופית ליד ירושלים

רגישות מיוחדת לבעלי החיים באה לידי ביטוי בתקנותיו של ר' וולף קלישר. להלן כמה מהן:

10. המשגיחים הפנימיים במושבה - אשר יקבלו על עצמם את התפקיד הקדוש הזה מתוך רגש אנושי טהור ואהבה לאלקים, (ואשר תכונתם זו תהא ניכרת על ידי אהבה שאינה תלויה בדבר כלפי בני אדם, וגם כלפי בהמות).

25. [...] באשר מצוה היא בעיקר על אהבת כל יצורי ה'. ועל ידי מעשי חסד כלפי חבריות - נותנים כבוד לבורא עולם; ועל-בזיון, אפילו הדל שביצוריו, כגבעול עשב - נגרם אי כבוד לאלקים.

31. ברכת הבוקר הראשונה - שעל חברי המושבה לקיימה עם עלות השחר, לכבוד ה' - היא מתן המזון לחיות של המושבה, (שבתוכן אני מונה גם את הכלב והחתול). כי האדם יכול לדרוש מזונותיו, דבר שהחיות העלובות אינן יכולות לעשות. ולאחר

45 שם, עמ' נד. על תקנה זו חתומים: הרב יקותיאל בירדוגו, הרב רפאל בורדוגו והרב ברוך טולדנו.

46 ואכן כבר דן בכך רבי רפאל בורדוגו, שו"ת משפטים ישרים, חלק א, סימן ה.

47 שם, עמ' טד-סה, על פי תרגום המהדיר.

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

שנעשה מעשה האהבה והכבוד הזה ליצורי האלקים - עליכם עוד להביע את יראתכם ואהבתכם לה' על ידי תפילה. לאחר מכן הולכים אתם, לכבוד ה', כל אחד לעבודתו היומיומית.

32. את הבהמות אין להעביד בעבודה קשה מיד, אלא יש לחוס עליהן ולקחת אותן לעבודה לפי התור. בשבתות וחגים מובן מאיליו שהבהמות נחות, לכבוד ה' רב החסד.

33. אסור לצער ולהכות את הבהמות, כי מרגישות הן את הכאב כמו בני האדם. מעשי ברבריות מצד חברי המושבה ייענשו בעונש חמור - במאסר עד שנה במזון דל.

! פתח תקוה⁴⁸

פרק 'הנהגת העדה בכלל', תקנה ז':

קבלנו עלינו בדרך תקנה לוותר איש לאחיו והרשות נתונה לכל אחד לגדל כבשים ולא עזים דברירי היזיקי ובפרוש נאמר אם יזיקו ישלמו כדין, אך ההיזק שהניזק והמזיק אינם יודעים מזה אז מחול לכל אחד מבני החברה.

פרק 'צרכי העיר', תקנה ז':

...גם... אשר יביאו הבהמות אשר יבערו בשדותינו ויתחייבו בעליהם לשלם כל זה הי' תחת פקודת פקיד העיר, לפי ערך הנזק ישיב להניזק והמותר יובא בקופת הקהל.

תקנות הראי"ה קוק, עבור פתח תקוה - תרע"א

בראשית ההתיישבות היהודית בארץ ישראל ניטעו עצי אקליפטוס בכמה מושבות.⁴⁹ הללו הועילו אמנם בייבוש הביצות, אולם התברר כי מלבד התועלת שבהם, שורשיהם הארוכים מהווים מטרד בחצר הסמוכה.

בשנת תרע"א, פרסם הראי"ה קוק, רבה של יפו: 'התקנות בדבר האקליפטוס'.⁵⁰ על הרקע לייסוד תקנות אלו אפשר ללמוד מאיגרת ששלח הראי"ה קוק לוועד המושבה ברחובות

48 מתוך: 'ספר הברית והזכרון לחברת אגודת מייסדי הישוב, אשר ראשית מעשיה בחברת פתח-תקוה'. על הרקע ההיסטורי לייסוד המושבה פתח תקווה, ראה: ג' קרטל, אם המושבות פתח תקוה: שבעים וחמש שנות חיים, פתח תקווה תשי"ג, עמ' 27-106. על התקנות, ראה: שם, עמ' 38 ואילך. על תהליכי העיור של פתח תקווה, ראה: נ' שפירא, קווים להתפתחות עירונית של פתח תקוה ביובל הראשון של המושבה, עבודת גמר, אוניברסיטת תל אביב, תשל"ו.

49 ראה: ז' וילנאי, ערך "אקליפטוס", אנציקלופדיה אריאל כרך א-ב.

50 אגרות הראי"ה, חלק ב, אגרת שנו, עמ' כב; אורח משפט, הלכות נזקי שכנים, סימן ז.

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

בשנת תרע"ב. מתוכן איגרת זו אפשר אף ללמוד על סמכויותיו של מתקן התקנות.⁵¹ כך באיגרת:

בתשובה על מכתבכם הנכבד, בדבר התקנות בנידון נטיעות האקליפטוס, אתכבד בזה להודיעם, שכאשר נתבררה השאלה אצלי בפ"ת, ראיתי כי אי אפשר לפי מצב הישוב להעמיד את הענין בזה על פי דין, והננו מוכרחים לתקן בזה כעין תקנות, ע"פ קבלת הרבים. ובפ"ת כך היה שהסכימה האסיפה הכללית לקבל את התקנות שאסדר לפנייהם בזה, ואם יעשו כן גם במושבתם, אז אוכל לאשר גם עבורם את התקנות הנ"ל. אבל כמובן צריך שישלחו אלי ג"כ מטעם האסיפה הכללית, נבחרים יודעים במצב הענין, שיבארו לי את הדבר לי מצבה של המושבה, שאולי שינוי המצב שבין רחובות לפ"ת יגרום שיהיה צורך לשנות במושבתם איזה פרטים.⁵²

להלן ציטוט התקנות, מתוך איגרתו של הראי"ה:⁵³

הלכות נזקי שכנים ב"ה עה"ק יפו ת"ו, ח' ניסן תרע"א (לכבוד ועד המושבה פתח תקוה) התקנות בדבר האקליפטוס.

א'. אסור לנטע עצי איקלי' בלא רשיון הועד.

ב'. הועד כשימצא לנכון לתן /לתת/ את הרשיון, ע"פ הנימוקים מיסוד התקנות שיתבארו להלן, יתן להנוטע את הרשאתו בכתב, שבה יהי' מבוואר ג"כ ע"פ איזה סעיף מסעיפי התקנות הורשה הנוטע לנטוע את האיק'.

ג'. כמו-כן ירשם בספר הועד למזכרת, שע"פ דרישתו של נוטע פלוני החליט הועד לתן לו את הרשיון לנטוע ע"פ היסוד המיוחד לזה.

ד'. בספר הועד וכן בכתב ההרשאה יפורשו ג"כ כל ההגבלות והתנאים השייכים לאותו הנוטע המורשה, ע"פ יסוד התקנות הנ"ל.

ה'. במקום בצה /ביצה/, או בכל אופן שתבא על זה תעודה משני רופאים מומחים שיש הכרח לנטע איק' בשביל שמירת הבריאות, יותן הרשיון לפי הצורך של יבשת הצה, או לפי אותה התכונה שיתוו הרופאים, בתוכן השטח שעליו תתפשטנה הנטיעות הנ"ל.

ו'. גם באופן המבוואר בסעיף ה' תעשה תעלה, שרחבה ועמקה יהי' ע"פ אומד בקיאים שמעמיד הועד, באופן שתהי' התעלה הנ"ל מגנת כפי האפשרי מהתפשטות הנזק הבא לרגלי השרשים של האיק', העתידים להתפשט, בתוך הקרקע המצרנית.

51 ראה על כך למשל: נ"צ פרידמן, "סמכויות הרשויות המוניציפליות לאור ההלכה", התורה והמדינה ז-ח, (תשט"ו-תשי"ז), עמ' סג-עא.

52 מאמרי הראי"ה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 456.

53 מתוך: שו"ת אורה משפט חו"מ סימן ז.

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

ז'. הוצאת חפירת התעלה, ומקומה, יהי' נדון מחצה על מחצה, בין הנוטע את האיך, ובין בעל המצר המעכב על ידו.

ח'. כל נוטע עצי איקלי' צריך להרחיק עשרה מטר/מטר/ מגבול של שכנו, חוץ מרוחב התעלה, שהנוטע צריך להרחיק כדי לתת את חצי רחבה מקרקעו, כמבואר בסעיף ז'. יוצא מכלל זה הוא רק אם השטח של העשרה המטר/המטר/ יהיו נדונים ע"פ המבואר בסעיף ה', דהיינו שיהי' מקום בצה/ביצה/, או באופן אחר המוכרח ע"פ תעורת הרופאים להיות נטוע באיך' להגנת הבריאות.

ט'. אם יראה הועד את מצב הענין שהבא לנטע את האיך לפטוס כונתו היא כדי להציק את שכנו, שיהי' מוכרח למכור לו את אדמתו, אזי לא יתנו את הרשיון לנטע את האיך' כ"אם בשיעור הרחקה המספקת להסיר כל היזק מקרקע הסמוכה, ויש בידי הועד להרחיב את ההרחקה יותר משיעור האמור בסעיף ח', כפי ראות עיניו.

י'. אם ירצה אחד מהצדדים המחולקים בדבר הרשיון של נטיעת האיך' גם אחרי ההרחקה האמורה בסעיף ח', על פי האמור בסעיף ט', שישבו עם הועד עוד שני אנשים מבני המושבה, מכל צד, כדי להכריע את הענין ע"פ אומד הדעת אם באמת כונת הנוטע היא כדי להציק את שכנו למכור לו את אדמתו, הרשות בידם, ואלה הנוספים ידונו בזה יחד עם חברי הועד.

יא'. ההחלטה, שהכונה של הנוטע היא כדי להציק על שכנו, באופן שלא תספיק לו ההרחקה של סעיף ח', צריכה להתקיים ע"פ רוב מכריע של שני שלישי הנאספים לדון בזה.

יב'. אותם האיך' הנוטעים מכבר אין צריך לעקור אותם והרי הם בחזקתם, רק אותם אשר נטעו אחרי שנתפרסמה האזהרה שלא לנטוע עד ברור הדין, הם צריכים להעקר, עד כדי שיעור ההרחקה האמורה בסעיף ח'. הוצאת העקירה באופן זה חלה היא כולה על בעל המצר הדורש את ההרחקה.

יג'. אם יהי' ידוע להועד, שהקרקע המצרנית אינה ראוי' לשום נטיעה או זריעה, העלולה להיות נפסדת ע"י האיך' הסמוכים, אז יתן רשיון לנטע את האיך' סמוך למצר בלא שום הרחקה.

יד'. בשיעור ההרחקה האמורה בסעיף ח', אין חילוק בין אם על הקרקע המצרנית ישנם כבר נטיעות או זרעים העלולים להפסד ע"י האיך', או שאינם עדיין, רק שתהי' הקרקע ראוי' לנטיעות וזרעים כאלה. יוצא מכלל זה הוא רק אם אין הקרקע ראוי' כלל לנטיעות וזרעים כאלה, העלולים להפסד ע"י האיך', כמבואר בסעיף י"ג.

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

טו'. אומד זה, אם הקרקע אינה ראוי' לנטיעות וזרעים המקבלים הפסד ע"י האיך, יאושר ע"פ הועד בהכרעת הרוב.

טז'. כל ספק בעניני התקנות הללו, יוחלט ע"פ חוות דעת הועד, בהכרעת הרוב. אבל יש רשות לכל אחד מן הצדדים לדרוש שיצטרפו עם הועד עוד שני אנשים לכל צד, להחליט את הספק על-פי חות - דעתם של רוב הנאספים, שהם חברי הועד והנוספים להם ע"פ הדרישה הנ"ל. הק' אברהם יצחק ה"ק.

יא. תקנות בשכונות ירושלים

בשנות ה-60 של המאה התשע-עשרה החלה היציאה היהודית⁵⁴ אל מחוץ לחומות ירושלים.⁵⁵ השכונה הראשונה שנבנתה מחוץ לירושלים הייתה משכנות שאננים. שכונה זו נוסדה בזכות נדבנותו של משה מונטיפיורי. הנדבן היהודי ביקר בירושלים בשנת 1855 והתרשם ממצוקת הדיור ומקשיי המחיה של הקהילה היהודית. תכניתו המקורית הייתה לייסד בית מרפא מחוץ לחומות לטובת יהודי העיר. הוא רכש קרקע בסמיכות לעיר העתיקה ונטע בחלקה עצי נוי ופרי. בניית בית המרפא נדחתה, ולבסוף הוחלט להקים על הקרקע שכונת מגורים. השכונות שהוקמו עוררו את המשך היציאה אל מחוץ לחומות. בשנים 1880-1917 הואץ התהליך היציאה מאוד.

במשכנות שאננים נקבעו תקנות שסייעו בעיצוב אורח החיים של תושבי השכונה. גם בשאר השכונות החדשות נקבעו תקנות דומות,⁵⁶ והבולטת בנושא זה היא שכונת 'מאה שערים'.⁵⁷

התקנות היו לחלק בלתי נפרד מתהליך בניין השכונות בירושלים, והותאמו בכל פעם מחדש לצורכי האנשים והשכונות.

54 'היציאה מן החומות' זכתה למחקר שיטתי ומקיף בתחום הגאוגרפי-היסטורי, ראה רשימה ביבליוגרפית מפורטת אצל י' בן אריה, עיר בראי תקופה, חלק ב, ירושלים תש"ס, עמ' 633-659.

55 במקביל, החלה יציאה דומה גם ביפו. הרקע לתופעות אלו - דומה והוא קשור לתמורות שחלו בתפיסה השלטונית של האימפריה העות'מנית, תמורות שהביאו לרפורמות שלטוניות, כלכליות וחברתיות במרחבי השליטה של האימפריה בכלל ובערי ארץ ישראל בפרט. שינויים אלו משכו מהגרים, שהתיישבותם בערים הגדולות הגבירה את הצפיפות. צפיפות זו החמירה את תנאי התברואה היהודים בעיר וגרמה למחלות שונות, כפי שעולה מעדויותיהם של כמה רופאים מאותה תקופה. ראה למשל: B. Neumann, *Die Heilige Stadt und Deren Bewohne in Ihren Naturhistorischen, Culturgeschichtlichen, Socialen und Medicinischen Verhältnissen*, Hamburg, 1877, p. 405-406. תיאור של מחלת המלריה בירושלים מביא הרופא האנגלי ד"ר מסטרמן: "Palestine: Its Resources and Suitability for Colonization", *Geographical Journal* 50 (1917), pp. 12-32.

56 צילום של מרבית ספרי התקנות מובא בספרו של ב' קלוגר, ירושלים שכונות סביב לה, ירושלים תשל"ט.
57 כתב י' גליס, שכונות בירושלים: פרשת בנינה והתפתחותה של העיר החדשה שמחוץ לחומות, ירושלים תשכ"ב, עמ' נח-נט: "ספר התקנות של מאה שערים יכול לשמש דוגמה של ספר חוקים לכל התיישבות של יהודים שומרי תורה המבקשים להסדיר את בעיותיהם בכל השטחים, ובמיוחד ביחסי השכנות שלהם לפי התורה, בהתאם לדיני ישראל, כפי שפורשו והתבארו ב'שולחן ערוך' וביתר הפוסקים".

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

על פי רוב הוקמו השכונות על ידי חברות בנייה. הללו הכריזו על הקמתה של השכונה ופרסמו אותה ברבים בספרי תקנות, שיצאו לאור בפורמט של קונטרסים. ספרי התקנות כללו את מחשבת הוגי השכונה וכללי התנהגות הנדרשים מהנרשמים למגורים בה. עיון בתקנות מראה שילוב של הלכות יהודיות, מסורות בנייה אירופאיות ורעיונות מקוריים של מייסדי השכונה.

ספר התקנות המורחב של אגודת מאה שערים שימש בסיס לספרי תקנות של אגודות אחרות. עיון בספר התקנות של שכונות אחרות מלמד כי פעמים הועתקו ממנו תקנות בלשונן, ופעמים מופיעה אותה תקנה בעיבוד מאוחר, ככל הנראה פרי עמל של הפקת לקחים.⁵⁸

1) משכנות שאננים - תר"כ

תקנה ו':

כל איש מיושבי משכנות שאננים יצווה על אנשי ביתו לבלתי השלך כל אשפה לפני הבית חוצה ויטהרו את המקומות סביב למשכנותם וישליכו האשפה למקום המוכן לו ויכסו אותו תיכף ומיד.⁵⁹

תקנה י"ב:

בית הטבילה ומקוה המים צריך להיות נקי מכל לכלוך ולא יראה שם שום דבר לכלוך וטיט.⁶⁰

2) מאה שערים - תרל"ד

תקנה כ"ח:

... כי יהיו הבתים בנויים סביב השדה כמו תיבה מד' רוחותיה. ויהיה לכל בית חצר ותשמשו כאשר ישית הועד, ובתוך ישראל מקום פנוי כר נרחב בשותפות לכל בני החברה. אך לא ינתן ע"ז שטר מכר לעולם. שמה יהיו בורות מים. ושמה יהיה מקום

58 למשל בעניין תוספת בנייה החורגת מתכנית השכונה השווה: ספר התקנות לשכונות אבן ישראל - תקנה ד. מזכרת משה תקנה ח. נווה שאנן - תקנה ה. זכרון משה - 'בפרק מראה השכונה וסדר הבנינים' תקנה 15; לגבי נטיעת אילנות בצידי הדרכים השווה בית ישראל - תקנה לד. זכרון משה - בפרק 'מראה השכונה וסדר הבנינים' - תקנה 21; לגבי שדה אמצעית ובה ביהכנ"ס, בורות ואילנות ראה אבן ישראל - תקנה ד. מאה שערים - תקנה ג. עוד ראה: ב' קלוגר תקנות שנתייסדו בכולל ורשא ופולין, עמ' 115-116 תקנות ג, ד, ה, ו, ח - תקנות אלו חזרו באותה לשון בתקנות בתי ברודא - אהלי יעקב. ראה ב' קלוגר, תשל"ט (הערה 56 לעיל) עמ' 150, וכן בתקנות נחלת צבי, שם עמ' 117-118. עוד ראה: י' שביט, "תקנות המושבות הראשונות: מתקנות 'הקהל' לניסיון באוטופיה מעשית", קתדרה 72 (תשנ"ד), עמ' 50-62, על הזיקה שבין תקנות מאה שערים ובין תקנות המושבה פתח תקווה.

59 שם, עמ' 15.

60 שם.

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

לביהכנ"ס כאשר ירחיב ה' את גבולינו, ושמה יטעו אילנות להביא רוח צח וריח טוב ליושבי הבתים.⁶¹

תקנה כ"ח:

הועד הפועל מחויב להשגיח על נקיון ובריאות של השכונה ולהוציא כסף על זה.⁶²

מודעת רחוב:

ועד השכונה מאה שערים מוציא כעת אל הפועל תיקון עיקרי חשוב מאד בשכונה זו והוא, ריצוף כל הרחובות של השכונה באבנים. דבר זה חשוב מאד לבריאות כי מקור כל החיידקים הוא רק בעפר. וביחוד על ידי הביצות הנעשות על ידי מי הגשמים והשופכין. הועד פרסם כעת גם מודעות לדיירי השכונה שיזהרו בנקיון הרחובות.⁶³

פרק ו', 'הנהגת הישוב', תקנה ב':

והיה מחניך קדוש זו מצוות עשה בתורה, על כן מחוייבים כל החברים והיושבים בחברתנו "מאה שערים" ת"ו להזהר בנקיון המקום כאו"א, הן ברשותו והן ברה"ר שלפני חצרו וכן בנקיון בתי המחראות שלא יגרם ח"ו נזק בבריאות האויר כידוע, ולא ישפכו אשפות ומים סרוחים [ההדגשות שלי] והעובר ע"ז פעם ושתים, בשלישי ענוש יענש, ולהשומע יונעם.⁶⁴

3) אבן ישראל - תר"ה

תקנה ג':

שמירת הנקיון כיצד? כל אחד חייב לשמור את כל גבולו פנימה וחוצה בנקיון וטוהר. חייב לייחד לו מקום לשופכין ולזבלין ולנקותם בכל עת. ולנטוע אילנות בחצרו, ובה"כ קבוע יעשה לו בתוך חצרו, לקיים "והיה מחנך קדוש".⁶⁵

תקנה ד':

שמירת כבוד המקום והדרו כיצד? בבוא כל אחד לגדרו חצרו, או לבנות כל בנין, למדוד, לאוצר, לתבשיל, יטול רשות מהועד אשר יראה אם אינו נוגע במה שאינו שלו. ואם לא ישחית בנינו את יופי המקום והדרו, ולא יחולל כבוד אבן ישראל על ידו. ויש בכל הדרו המקום, נטיעת אילנות בשדה האמצעית אחר גמר בנין הבור

61 שם, עמ' 35.

62 שם.

63 שם, עמ' 29.

64 ספר התקנות למאה שערים, ירושלים תרמ"ט עמ' כו. וראה גם: הערות הר"ז בהר"ן שם.

65 שם, עמ' 37.

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

והביהמ"ד בעזה"י. ויישרו הדורי המקום, ינטעו אילנות הטובות למראה ולבריאות. וחובת כל אחד לשמור את הגן מכל דבר המשחיתו, ובפרט מתרנגולים ותרנגולות וכדומה.⁶⁶

4 מזכרת משה - אהל משה - תרמ"ג

תקנה ו':

ועד פרטי מיושבי הבתים יפקיד הועד הכללי בהסכם רוב נכבדי המקום, לשים עין ולב, על שמירת הנקיות והאחדות... וקשה עונשן של העוברים על זה, ועל מחרחרי ריב, ועל שופכי זבלין ושופכין לרשות הרבים, וכדומה, וענוש יענושו, במניעת מים מהבורות בפרט, ומהשתמש בכל זכות הבניינים הכלליים בכלל.⁶⁷

תקנה ט':

בשני צידי הדרכים ינטעו אילנות נחמדות למראה, וכל אחד חייב לשומרם וגם להשקות האילנות הסמוכים לביתו וחצרו.⁶⁸

מודעת רחוב - בהודעה החתומה בידי יחיאל מיכל פינס לתושבי שכונת מזכרת משה מפורטים האיסורים שעליהם עובר מי שאינו שומר על הניקיון:

מלבד אשר ימרה פי תורתנו הקדושה... ומלבד מה שגוזל את הרבים על פי דין... מלבד מה שהוא עובר על חוקי המלכות ועל חוקי החברה, עוד ענוש יענוש בעונש ממוז.⁶⁹

אמצעי הענישה שהופעלו אפוא נגד העבריינים הם קנסות כספיים גדלים והולכים על עברות נשנות, ואם המשיך בסורו - סולק מהשכונה.

5 בית ישראל - תרמ"ו

תקנה ל"ד:

על היושבים בבתי החברה להשגיח על נקיון בתיהם וחצרניהם ורחובות המושב מאשפתות וזבלים ומי מדמנה, ולהשגיח על האילנות שיטע הועד בנחלת החברה לבלי ילכו לאבדון.⁷⁰

66 שם.

67 שם עמ' 53.

68 שם, עמ' 54.

69 שם, עמ' 49. תיאור של מה שהתבצע בפועל בשכונה, ראה עדותו של משה מונטיפיורי, המצוטטת בספרו של י' גליס (הערה 57 לעיל), עמ' 14.

70 שם, עמ' 72.

6) ימין משה - תרנ"ב

תקנה ג':

בני החברה יקימו להם ועד מיוחד אחר כלות שנות הבניינים, ברוב דעות נעלמות מבני החברה, והועד הזה יתן עיני השגחתו על שמירת השלום והנקיות... והעובר על מתן מעות או על שמירת הנקיון והשלום, יענש במניעת מים וכד'.⁷¹

פרק 'תקנות הבתים והזוכים לגור בהם', תקנה ו':

לבלתי השהות את הסוכה אשר יעשה לכבוד חג הסוכות ולהסירה אחר החג לא יאוחר מר"ח חשוון. בלי שום טו"מ וד"ד [טענות ומענות ודין ודברים].

7) זכרון משה - תרס"ה

פרק א', 'הנהגת החברה', תקנה 12:

כל דברי ריבות בשכונה הבאים לרגלי נזקי שכנים והשגת גבול, עד הועד יבואו, וכאשר יחליט כן יקום, בין שהם בין שכן לשכן ובין שהם בין שכן להחברה.⁷²

פרק ב', 'חובות החברים', תקנה 2:

החברים מוזהרים למנוע כל תקלה מדרך הרבים... וכן על החברים להשתתף בהוצאות תיקון התעלות שמתחת להקרקע והארת פנסים בתוך דרכי השכונה, והחזקת העצים שתטע החברה בדרכים.

תקנה 3:

על כל אחד מבעלי הבתים לשמר את עניני הנקיון בשכונה ולבלי זהם את ביתו וחצירו, ומכ"ש את רשות הרבים, באשפה ובשופכים, וכן עליהם להשתתף בכל עת בכל צרכי הצבור וההוצאות לשמירת הנקיון והבריאות....⁷³

פרק ג', 'מראה השכונה וסדר הבניינים', תקנה 2:

הבתים נקנים זוגות זוגות. ובין כל שני זוגות של בתים הונח שביל ברוחב ארבע אמות ובאורך שתיים עשרה אמה מהדרך הרחבה אשר אליה פונים פני הבית, והוא צריך להשאר פנוי לעולם מבלי כל שימוש בו ובאורו ואין להוציא אליו שום גזוזטרא.⁷⁴

71 שם, עמ' 104.

72 שם, עמ' 160.

73 שם, עמ' 161.

74 שם.

תקנה 15:

יחיד הבא להוסיף בנין בנחלתו, וגם לאחר לקיחת הקושן, עליו להודיע זאת להועד, ואחר שיראה הועד ומורשה הועד מלונדון כי אין בנינו מזיק לא להכלל ולא להפרט ולא להמשכת המים דרך הצינורות שעל גגו וקירותיו ובארץ וגם איננו משחית את תואר הבנינים וסדרם. ואיננו חייב מאומה לחברה ירשוהו לבנות בגבולו.⁷⁵

תקנה 21:

על יד הדרכים הרחבות משני עבריהם תטע החברה שורת עצים ותעסק בגדולם.

תקנה 22:

אין לנגב בגדים כבוסים ברשות הרבים ואין למתוח בה חבלים.

תקנה 23:

חפירת התעלות והצינורות, וסלילת הדרכים והמדרכות, ונטיעת העצים הגדולים, כל אלה יעשו על חשבון החברה ולא בידי יחידים, וכל אלה צריכים להעשות לכל המאוחר במשך שנת תרס"ט.

פרק ד', 'בנייני צרכי הציבור והחזקתם', תקנה 5:

אסור להוציא שום בנין לרשות הרבים, ואין לבנין כזה שום טענת חזקה, אכן אסור לבנות ברשות הרבים מדרגות להגיע על ידן לרשות היחיד....⁷⁶

תקנה 6:

אין פותחים פי בור לא פתח בית הכסא או חלונו לרשות הרבים, ומי שעובר על זה יסתמו פתחו או חלונו בבנין וההוצאה על חשבונו.

תקנה 7:

אחר שנעשו הדרכים אין מתירים ליחיד הבא לבנות ברשות להניח אבנים ועפר או לסתת אבנים ברשות הרבים, כל זמן שלא השליש ביד הועד לפחות סך ששים פראנק במזומנים, שיהיו מונחים בידו עד שינקה היחיד את רשות הרבים תכף בגמר בנינו, וישיבנה סלולה ומתוקנה כמו שהיתה מבלי שום מגרעת... ובכל אפן, אין לשום חבר להשתמש ברשות הרבים באופן כזה למשך זמן יותר משלשה חדשים.⁷⁷

75 ש.ס.

76 ש.ס.

77 ש.ס, עמ' 162.

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

8) שערי חסד - תרס"ח

פרק 'סדר בנין הבתים', תקנה ה':

הרחובות והדרכים של השכונה יהיו רחבים וסלולים, ותחתיהם יעשו צינורות לכה"כ ולשופכים.⁷⁸

פרק 'תקנות המושבה', תקנה ו':

אין רשות לכל חבר, להוציא גוזטראות בולטות אל הרחוב יותר ממעטער אחד ברחוב, ולא נמוך מארבע מעטער בגובה מקרקע הרחוב. ואין רשות לבנות שום בנין לתוך הרחוב אפי' מדרגה אחת, ואם יעבור ע"ז יסתר על הוצאותיו.⁷⁹

תקנה ז':

אין שום טענת חזקה לא למרוב ולא למזחילה ולחלון אפילו של צורות אפילו יש להמלכן. ולא לזיז אפילו של טפח ולא שום היזק שמזיק לרבים, ולא מהני בזה ראות עיני הדיינים או מנהג בלתי אם יהי' לו שטר מעליא משכנו או מחברי הועד.

תקנה ט':

אין רשות להחברים לשפוך השופכים והזבלים בהרחוב כ"א במקומות המיוחדים לזה.

9) בית הכרם - תרפ"ב

סעיף 37:

ועדה סניטרית שכראשה יעמוד מומחה⁸⁰ לדבר, תעבד תקנות ותקבע חוקים לשמירת הבריאות בשכונה, שיהיו לחובה על כל החברים.⁸¹

10) נווה שאנן - תרפ"ט

פרק י', 'תכנית השכונה', תקנה ד':

מלבד גני העיר חייב כל חבר להשאיר לפניו ביתו על יד הרחוב מגרש פנוי ברוחב שלושה מעטר לגן פרטי.

78 שם, עמ' 195.

79 שם, עמ' 196.

80 על הצורך 'במומחים' לקביעת קריטריונים, ראה במאמרי המוזכר לעיל בהערה 4.

81 שם, עמ' 232.

תקנה ה':

החברים אשר ירצו לשנות את בנין בתיהם מכפי התכנית הכללית הנ"ז יציעו דרישתם בצירוף תכניתם לפני ועד ההנהלה. ואם ימצא הוועד בצירוף בקי ומומחה שאין בתכניתם של אלה שום היזק וקלקול לטובת ויופי של התכנית הכללית יתנו להם הרשיון לבנות על פי תכניתם בכתב חתום בד' חברי ועד ההנהלה בעת ההיא.⁸²

11) נחלת יעקב (כולל ורשה ופולין) - תרנ"ב
פרק 'תקנות הבתים והזוכים לגור בהם', תקנה ד':

לשפוך את הזבלים והשופכים במקום אחד המיועד להם.

תקנה ח':

במקומות אשר יד כל השכנים או אחדים מהם שוים החובה על כל אחד ואחד מהם להשיג על נקיון שבוע אחד חליפות.⁸³

יב. תקנה מתוך הספר ישרי לב⁸⁴ - תרכ"ז

זאת הלכה העלנו מן דינא ומן מנהגא ומחק המלכות יר"ה דהבא לפתוח חלון לרשות הרבים או בליטה וזיזין, אף שמזיק בהיזק ראייה לחלונות של אחרים הפתוחות לרשות הרבים, לית דינא ולית דיינא לעכב בידו, בין בעלי מולקים בין בעלי חזקות כי כן יסד המלך יר"ה. והיתה הרשות לכל בני העיר הזאת להוציא בליטות וגשרים ולפתוח חלונות לרשות הרבים ואינש לא ימחא בדייהו....

יג. תקנה מתוך הספר 'דבר אברהם' - תר"ס⁸⁵

רבי אברהם דובער כהנא שפירא, רבה של העיר קובנא ואב בית הדין בה, דן בספרו 'דבר אברהם' באחת מתקנות הקהילות.⁸⁶ לא עלה בידינו לגלות באיזו קהילה מדובר ומה לשון התקנה, ומשום כך נצטט את האזכור שלה ב'דבר אברהם':

82 שם, עמ' 292-295.

83 שם, עמ' 116. תקנות אלו נדפסו גם בספר התקנות של בתי ברודא בשנת תרנ"ז: 'חובת הדר בשכונת אהלי יעקב' (שם, עמ' 150), וכן בספר התקנות של שכונת נחלת צבי בשנת תרס"ד, שם, עמ' 11.

84 ישרי לב, אות נ, ס"ק ל. וראה שם הסבר התקנה. על תקנה זו התומים: רבי חיים דוד חזן, שהיה הראשון לציון, ואיתו עוד חמשה רבנים. וראה עוד: שו"ת שמו משה, חושן משפט, סימן כג; עב"י בצרי, דיני ממונות חלק ב, ירושלים תשל"ו, עמ' שצ.

85 תאריך זה מופיע בראש האיגרת: 'ב"ה, בחודש שבט תר"ס סמאלעיוטש'.

86 בהמשך התשובה הוא מציין: 'ובר מן דין לפי"מ שנראה שתקנת הקהלות מתאמת בקירוב עם דינא דמלכותא שם...'.
87

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

ע"ד שהיתה תקנת הקהלות במחוז אחד שלא יבנה אדם בית דירה סמוך לבית חברו אלא בהרחקת י' אמות בעיר גדולה וכ' אמה בכפר, ויש עיר אחת במחוז ההוא שיצאה מכלל כפר ולכלל כרך לא באה, ורוצה אחד להסמיך בניינו לביהמ"ד בריחוק י' אמות ויש מערערים לומר שיתרחק כ' אמה ככפר, והבונה אומר דדי לה ככרך, והוא ספק שא"א לברר עכשיו עפ"י חוק התקנה, ויצא כת"ר לדון דכיון דספק הוא אם חל חיוב ההרחקה ע"פ התקנה על העשר אמות שבין י' לכ' הרי הבונה בתוך שלו מוחזק.⁸⁷

יד. תקנת קהל טיקטין, יא' כסלו תפ"ב

נתברר בפני כ"ד ובפני שלחן מלא בצירוף מו' אב"ד נר"ו שהי' מבואר בפנקס קהלתינו יצ"ו באר היטב מימים ימימה איסור גמור להחזיק שום מחי' הבית בביתו של ה"ה מוהר"ר אברהם במהר"ב בישקא סג"ל לא בשטויב פני הרחוב ולא בשטויב שני שחלונו' פתוחי' לצד דרום כלל וכלל, ופשיטא שאינו רשאי ל(ה)שליך אשפות ולשפוך שום שופכי' ברשות הרבי' בקרקע השייך להקהל יצ"ו.

טו. מנהגי ג'רבה⁸⁸

מערכת נ', אות ג', עמ' תקי"ב:

נזקי שכנים. ראובן בא לעשות מבית הריחים בית הכבשן פה עיר ג'רבה לאפות בו לרבים, ופה אין גיילים לעשות כבשונות אלא כל אחד עושה תנור בתוך ביתו לאפות בו הוא, ושמעון שכנו מעכב עליו מפני עשן הכבשן. הסכימו רבני תונס גאון עוזנו מהר"י בסיס ז"ל ובית דינו מוהר"א הכהן יצחקי ז"ל ומוהר"א חג'אג' ז"ל דמעכב עליו ואינו יכול לעשותו. ואם עבר ראובן ועשה הכבשן ה"ז סותרו בלי שום דין ודברים.

שם אות ד':

נזקי שכנים. מעשים בכל יום שמקפידים פה שלא לפתוח [פתח או חלון] נגד חצר חבירו וכיוצא, וכן היו דנים הב"ד שקדמונו בזה למנוע מזה אלא שבימינו אלה אין כח כ"ד יפה והולכים להממשלה. אך אם באים התובע והנתבע מרצונם מודיעים להם מה שנראה לדינא.

87 דבר אברהם, חלק א, (קאוונא תרס"ו), סימן כט.

88 ברית כהונה לר' משה הכהן, מנהגי פה אי ג'רבה, על סדר אלף בית, תקנות והסכמות והנהגות רבני פה הראשונים, והכרעות והוראות, תש"א-תשי"א (1951-1941).

איכות הסביבה בתקנות הקהילות • שלמה א' גליקסברג

מערכת ש', אות י"ב, עמ' תקל"א:

שותפות. כותל של שותפות שרצה אחד מהם לחפור חפירה הנקראת בערבי'ת "מלאח'ה" (ביוב) לשפוך שם מימי הבית והחצר וחבירו מעכב עליו שלא יזיק לכותל. דינו מבואר בש"ע חו"מ סימן קנ"ה סיו"ד דצריך להרחיק מן הכותל שלשה טפחים ושיהיה כותל לאותה חפירה בנוי בסיד ומסוייד היטב בסיד, דבלא"ה מזיק לכותל השותפות ע"ש. הגם שלא נזכר שם דהכותל יהיה בנוי בסיד סתמו כפירוש שכן הוא, ומה גם בנ"ד דנותנים מלח בקרקעית הבנין של הכותל גם י"ל לאידך גיסא דבחפירה גדולה ועמוקה כזו ובה מלח בעינן ריחוק טפי מזה כפי ראות עיני האומנים.